

КУЛТУРНО-ГЕОГРАФСKE ДЕТЕРМИНАНТЕ ГОРАЖДЕВЦА

Јово Медојевић¹, Бојана Јанџиковић²

Апстракт: Гораждевац је српско село смештено у југозападном делу Аутономне покрајине Косово и Метохија. По административној управи припада општини Пећ. Насеље је позиционирано на десној обали реке Пећке Бистрице, 7 km југоисточно од Пећи уз западни обод Метохијске котлине. Спада у ред старих и већих српских насеља на Косову и Метохији. Први писани податак о селу налази се у *Жичкој повељи*, краља Стефана Првовенчаног из 1220. године. Кроз интеграцију културно – географских детерминанти, рад анализира и повезује специфичне географске карактеристике и културни идентитет српске заједнице у Гораждевцу.

Кључне речи: Косово и Метохија, Срби, Гораждевац, културна – географија, обичаји

УВОД

Културна географија проучава начин на који људи обликују и организују своје окружење, као и начин на који то окружење утиче на обликовање културе и идентитета (Медојевић, 2023, стр. 116). Културно-географска истраживања Гораждевца садрже значајну улогу у разумевању комплексне везе између становништва и простора. Проучавање културно-географских детерминанти Гораждевца омогућава реално сагледавање како се различити културни фактори међусобно преплићу и обликују карактеристике једног специфичног насеља у Метохији.

Карта: Положај Гораждевца (обележен кругом) у АП Косово и Метохија.

Извор: Geotesla. Доступно на: <https://geotesla.wordpress.com/2020/05/17/kosovo-i-metohija/>.

Приступљено: 18. 4. 2024.

¹ Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици - Природно-математички факултет, Иво Лоле Рибара 29, Косовска Митровица, Србија, jovo.medojevic@pr.ac.rs, ORCID 0000-0002-2347-7712

² Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици - Природно-математички факултет, Иво Лоле Рибара 29, Косовска Митровица, Србија, bojana.jandzиковић@pr.ac.rs, ORCID 0000-0002-4235-3424

Проучавања културно-географских детерминанти Гораждевца обухватају анализу аспеката, као што су историјско и културно наслеђе, цркврна архитектура и обичаји као верска пракса Срба у Гораждевцу. Ове детерминате одражавају комплексне односе између људи и околине, као и традиционалне вредности и идентитет српске заједнице. Заправо, културно-географска истраживања Гораждевца су од велике важности у функцији стицања дубљег увида у комплексну природу људских активности и односа са простором. Истовремено, проучавање културно-географских детерминанти доприноси очувању, разумевању и унапређењу српског културног идентитета српске заједнице која егзистира на географском простору Аутономне покрајине Косово и Метохија.

Гораждевац је етнички хомогено српско село које се граничи са 10 албанских села. Спада у ред старих и већих српских насеља у Метохији. Припада збијеном типу насеља у којем по попису из 2023. године, живи 572 становника (Медојевић – Јанџиковић, 2024). Становништво Гораждевца је различитог порекла. Доминирају две досељеничке струје: једна са запада из Црне Горе, а друга са севера из околине Пећи. Миграционе струје са запада углавном су чинили Црногорци, а са севера Срби. (Радуновић, 1991) Насеље је подељено на махале, које мештани називају *мале*. У Гораждевцу постоје четири мале: Брежанска, Горња, Доња и Протина. Свака махала представља географски одељен део села. Међутим, све Мале одликује исти идентитет, обичаји и историјско наслеђе. Овакав систем омогућава становницима да одрже блиске везе и развију заједнички осећај припадности. Унутар махале, чланови заједнице често сарађују у пољопривредним пословима, одржавају традиционалне обичаје и пружају подршку једни другима.

КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКО НАСЛЕЂЕ

Културно-историјско наслеђе Гораждевца има изузетан значај јер представља темељ српског идентитета и духовности мештана. Ово наслеђе представља део материјалне и нематеријалне баштине која се преноси са генерације на генерацију и обликује јединствену културу и традицију села.

Културно-историјско наслеђе села сведочи о богатој прошлости и развоју Гораждевца. Свако културно-историјско обележје Гораждевца има своје детерминанте које се читавају кроз религијске објекте, уметност, традиционалне обичаје и многе друге елементе културног наслеђа. Ово обележје пружа увид у живот и вредности претходних генерација, и омогућава боље разумевање и поштовање баштине. Истовремено, културно-историјско наслеђе села даје смисао и осећај припадности мештана. Идентификација са својим културним наслеђем помаже људима да очувају свој идентитет и традицију. Оно их чини поносним на своје порекло и мотивише их да чувају и негују своја наслеђа, како би их пренели будућим генерацијама.

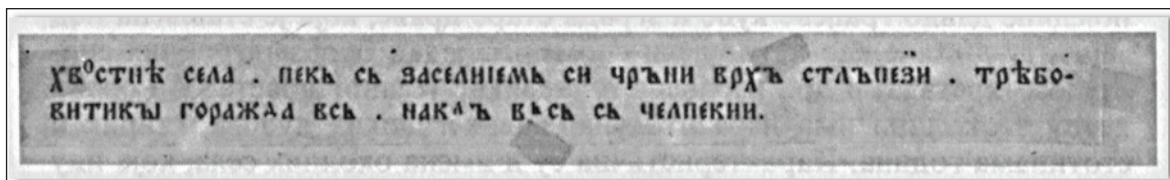
Милета Букумирић (2007.) сматра, да је „по народној етимологији Гораждевац добио име по апелативу гора. 'Биле су велике шуме – гора и због тога што је била гора поред њега село је добило име Гораждевац' – објашњавају мештани, мислећи на шуме које су биле јужно од села и после Првог светског рата, али тада нису биле горе, већ шикаре (стр. 16).

Факсимил: Део повеље Стефана Првовенчаног где се први пут помиње Гораждевац (Радуновић, 1991, стр. 16).

Ономастичка истраживања, која су базирана на проучавању записа из српских средњовековних повеља, указују, да се први помен Гораждевца налази у Жичкој повељи Стефана Првовенчаног из 1220. године, где се помиње црквенословенски појам *Горажда вас*, што значи *Гораздово село* (Букумирић, 2007).

Милисав Лутовац (1972.) у књизи *Географски и политичко-географски положај покрајине Косово у Србији*, потенцира, да се „у Жичкој хрисовуљи помињу села у Хвосну (Метохија) са чисто словенским називима и то одмах после пријањања ове области старој Рашкој, што значи да су она много раније добила своја данашња имена. Та насеља су: Пећ, село Црни Врх, Гораждевац, Накло, Челопек, Лабљане“ (стр. 1-39).

Факсимил: Препис Жичке повеље где се први пут помиње Гораждевац „Горажда вас“ (Радуновић, 1991, стр. 16).

Букумирић (2007.) закључује да „Жичка повеља недвосмислено потврђује да је Гораждевац постојао у XIII веку (стр. 20). У *Тефтеру скадарског санџака* из 1485. године, записано је село Гораждево са 25 српских кућа и једном муслиманском. „Ђура Даничић под одредницом *Горажде у Рјечнику из књижевних старина српских* записао да је Гораждевац село у Хвосну, које је краљ Стефан Првовенчани дао Жичи“ (Лутовац, 1972, стр. 1-39). Данашњи облик имена села налазимо у *Девичком катастику* из 1765. и 1772. године, у којем се помињу житељи Гораждевца као дародавци манастира Девич (Букумирић, 2007).

ЦРКВЕ - СИМБОЛИ СРПСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У ГОРАЖДЕВЦУ

Црква брвнара у Гораждевцу посвећена је Светом пророку Јеремији. По својој архитектури представља јединствену цркву брвнару не само у Метохији већ у целој Србији. По архаичности архитектуре, орнаментике и појединих детаља, ова црква брвнара је старија од свих осталих сачуваних цркава ове врсте (Републички завод за заштиту споменика културе, 2023).

Фотографија: Црква брвнара, посвећена Светом пророку Јеремији из XVI века.

Извор: Н. Н.: *Црква брвнара у Гораждевцу – драгоцен за мештани, вредна за историју*. Тв „Мост“. Доступно на: <https://www.tvmost.info/post/crkva-brvnara-u-gorazdevcu-dragocena-za-mestane-vredna-za-istoriju>. Преузето: 10. 04. 2024).

Грађевина је доста ниска, делимично чак и укопана, тако да висина од терена до тавањаче износи 170 cm. Основа јој припада најмањем типу црква са површином од 28 m². Дужина цркве је 8,00 m, а ширина 3,70 m. Црква је једноставна: правоугаоник са источном страном преломљеном у две равни. Царске двери су веома старе и, према мишљењу стручњака, оне треба да потичу из краја XVI века. Олтарска преграда дели цркву у два дела. Кров је низак. Цела конструкција крова је висока један метар. Због тежине и неправилности прекривача од камених плоча, рогови су густо положени. Ради заштите од прокишњавања, дуж слемена, преко плоча је постављена ћерамида. Стреха је широка. Таваница је равна, направљена од дасака, летвама прикована, без шашоваца. Под у цркви је од неправилних камених плоча (Републички завод за заштиту споменика културе, 2023).

Услед мале дубине олтарског простора, камена трпеза је приљубљена уза зид, користећи испуст његовог прелома. Обоја врата цркве су мала, једноставна, висока 125 cm. Једноставна је и олтарска преграда са полицом за иконе. Обрађен је средишни део око царских двери, који је засведен и свуда унаоколо дуборезно орнаментисан (тордирани венац и мале розете). Саме двери су полукружне, са резаним стилизованим крстом у темену. Необично мали прозорски отвори у олтару пропусте по који зрачак светлости јер су њихови правоугаони пресеци свега 9/8, 10/10 и 14/7 cm. Два друга отвора нарочито заслужују пажњу због прецизности изреза и лепих облика: то су стилизован крст и двојна шестолита розета од свега 19 cm у пречнику.

Представа Благовести на дверима, рађене су на платну; оштећене су и немају записа. Решењем број 02-240/58, од 16. априла 1958. године, Покрајински завод за заштиту споменика културе Косова и Метохије, ставио је под заштиту стару цркву брвнару у Гораждевцу. Такође, Покрајински завод за заштиту споменика културе – Приштина, категорисао је цркву Светог пророка Јеремије као споменик културе од изузетног значаја (Републички завод за заштиту споменика културе). Темељни санациони и конзерваторско-рестаураторски радови обављени су 1968. године Током 1997. године, извршена је поновна санација кровног покривача (Записи о Гораждевцу, 2002, стр. 14).

Милета Букумирић (2007.) пише да је приликом поступка конзервације и рестаурације, црква демонтирана и „по конзервирању није донета у Гораждевац, већ је требало да се постави у дворишу Пећке патријаршије. Међутим, бурном реакцијом Гораждевчана осујећен је покушај и враћена је на старо место, где је и направљена пре пола миленијума, али нису враћене царске двери, које су биле у дуборезу, а на основу којих је старост цркве утврђена. Мештанима до данас није јасно како су нестале и где се налазе“ (стр. 10).

Поред цркве се налази више старих надгробних споменика. Старе иконе, књиге и црквене сасуде из гораждевачке брвнаре, данас се чувају у цркви Рођења Пресвете Богородице. Према наводима у *Задужбинама Косова*, у цркви је постојао бакарни дискос дечанског јеромонаха Василија из 1746. године поклон манастира Дечана.

Од свештенослужитеља и гораждевачких пароха, најпознатији је Миливоје Милетић (1878–1956). Свештеник Милетић је дошао у Гораждевац 1904. године, одмах након завршетка богословије и рукоположења. Преко две деценије вршио је богослужење у старој цркви брвнари. Био је доживотни парох Гораждевца и организатор изградње нове цркве. Низ година радио је и као учитељ (Радуновић, 2004, стр. 69–70).

Поповић (1985.) уазује да „није познато ко је био први свештеник у Гораждевцу. Споминују се два свештеника с презименом Срдановић, али се не зна ко су они, када су у Гораждевцу били и шта се са њима догодило. По неким казивањима у Гораждевцу су сахрањени, а сећања неких мештана кажу да су одселили у Србију“ (стр. 2). У Летопису Гораждевачке цркве, који је водио свештеник Миливоје Милетић, 1920. године, записано је предање о свештеницима цркве Светог пророка Јеремије које досеже до 1825. године.

Обзиром да је црква брвнара посвећена Светом Јеремији била тесна да прими вернике из: Гораждевца, Почешћа, Бабића, Враговца, Крстовца, Пиштана, Милованца, Доброг Дола и Орашја, изграђена је већа и пространија црква у славу Рођења Пресвете Богородице. Црква се налази на стотинак метара од цркве брвнаре. Изградња цркве је започела 1923. а завршена 1926. године (Радуновић, 2004. стр. 10–11).

Црква је изграђена у облику уписаног крста са куполом. Димензије храма су од улаза до олтара 15,20 m. У најширем делу, широка је 10,14 m. Висина од пода до крова је 7,00 m; док је висина од пода до врха куполе 11,08 m. Сама купола је висине 4,08 m. На врху куполе налази се крст (Радуновић, 2004). На звонику је црквено звоно на којем је натпис да су жене из Гораждевца вуну влачиле, ткале, преле и радове продавале, тако да су од прикупљеног новца купиле звоно за ову цркву. У црквеној порти се налази гробница чувеног гораждевачког свештеника Миливоја Милетића.

Фотографија: Испред цркве Рођења Пресвете Богородице у Гораждевцу: слева на десно: Мирослав Манојловић, Софија Здравковић, Радомир Стевановић, Николета Здравковић, Павле Нашпалић, Софија Тодоровић, Јован Вуканић, Христина Букумирић.

Извор: Pokrenuta akcija prikupljanja sredstava za obnovu crkve u Goraždevcu. Goraždevac Media Group- TV produkcija. Доступно на: <https://www.gorazdevac.com/2023/06/16/pokrenuta-akcija-prikupljanja-sredstava-za-obnovu-crkve-u-gorazdevcu/>. Приступљено: 19. 12. 2023.

НАРОДНИ ОБИЧАЈИ У ГОРАЖДЕВЦУ

Крсна слава је најзначајнији породични празник у свим домовима у Гораждевцу. Домаћинство се припрема за славу и неколико дана раније. Позивају се гости уочи славе и на дан славе. Обичај је, да дете или млађи човек из породице позива званице, тј. породице из села са којима је у приснијим односима. Букумирић (2007) бележи да „око 20 часова долазе званице и при уласку у собу назову „добро вече“, рукују се, обично љубе са домаћином и честитају славу речима: Сретна слава домаћине. Домаћин, још док се рукује, одговара: Срећу имао, добродошао. Гост се рукује са осталим укућанима и гостима који су пре њега стигли. Уз цигарету, чашицу ракије и кафу, потекне разговор и шала док стигну очекивани гости. Пре него што седну, одреди се домаћин софре, најближи комшија. Гост који се именује за домаћина софре, обично се брани, да не може да има пречих од њега и најзад попусти и седне. Домаћин софре седне у чело, а до њега с обе стране гости по старини и по сродству, кум или пријатељи, а после њих по годинама старости. Домаћин софре тражи од домаћина куће да донесе свећу, тамјан и вино да се обави обред. Домаћин софре устаје, скида капу, прекрсти се и упали свећу. Кади се икона светитеља који се прославља и сви гости, који су у међувремену устали. Домаћин налива чашу црвеног вина и пружа домаћину софре, затим се сви гости обреде да приме здравицу. Певају Господи помилуј. После тога, гости седају, а укућани износе мезе и друге мрсне производе. Посно јело се служи, ако слава „падне“ у среду или петак или ако слава пада у време поста. Пре почетка вечере, износио се Леб који су домаћин и домаћин софре међусобно ломили. Тада почиње вечера. Такође, спрема се и славски колач који се носи у цркву“.

На празник Светога пророка Јеремије (14. маја) у Гораждевцу се организује сеоска литија, коју мештани зову *Крста*. Тог дана се слави сеоска слава - Заветина и сви је у селу славе. У Гораждевцу је најстарији храм, црква брвнара посвећена Светом пророку Јеремији, који се прославља 14. маја. Обичај је такав, да се изјутра сви мештани Гораждевца окупе пред црквом. Раније су се окупљали код цркве брвнаре, а данас код цркве Рођења Пресвете Богородице. Прво се одслужи Света Литургија, а затим се крене у вход око Храма. Дечији хор поје духовне црквене песме. Након входа око цркве, организује се Литија кроз село која се креће кроз засејана поља пшеницом, кукурузом и ливадама. Када се пролази кроз село, свака кућа износи пиће, мезе и карлицу са млеком на којој крстоноша крстом унакрст просеца кајмак. Традиција је и обичај да се годинама на сваком запису урезује крст“.

На *Бадњи дан* се зором иде у бадњак. То је древни српски обичај. Бира се здраво и гранато храстово дрво. Мештани обично секу два бадњака и прислоне их уз улазна врата од куће. Уочи Божића се уноси слама у кућу и она се не мете (чисти) наредна три дана. У вечерњим сатима одрастао мушкарац уноси бадњак у кућу, држећи га на десном рамену и улазећи говори укућанима: „Помаже Бог, сретње Бадње вече“! Укућани одговарају „Среће имао“ и бацају на њега жито из сита. Затим, наложи бадњак у огњишту. Домаћица окади кућу и све укућане. На Бадњи дан се спрема посно јело.

Фотографија: На дан Крсне славе Светих врача Козме и Дамјана у Богородичиној цркви у Гораждевцу, 2023. године (Снимила, Бојана Јанџиковић)

На *Божић*, домаћин куће устаје рано изјутра и ложи ватру. Рано изјутра у кућу долази полазник. Свака кућа има свог полазника. При уласку у кућу узима гранчицу бадњака и поздравља домаћине поздравом „Христос се роди“! На шта укућани одговарају: „Ваистину се роди“! Затим, полазник, ставља гранчицу бадњака у лежиште шпорета. Док гори бадњак, полазник ређа жеље за домаћине: Да да Бог домаћину оваца, крава, коња, свиња, пун амбар пшенице, пун кош коломбоћа (кукуруза), пун новчаник пара, пуну кућу мушких глава, а највише здравља и весеља“! Затим се седе за софру и госте се. Полазник се части разним поклонима. На Божић, када се раздани, домаћин улази и у шталу и назове срећан Божић. Божић је велики празник и атмосфера, радост овог великог празника се осећа у свим домовима у Гораждевцу.

У Гораждевцу се *Васкрс* назива Велигдан. У домаћинствима, на Велики петак, жене и девојке шарају васкршња јаја. Јаја се шарају воском, разним лстићима од цветова, затим у луковини. Такође, за украшавање јаја се користе и различите боје. За Васкрс се мештани

међусобно поздрављају са: „Христос Васкрсе“, на шта се одговара „Ваистину Васкрс“. На Васкрс, домаћица изнесе зделу са шареним јајима и свако узима по јаје и туца се са другим. Обичај је да здраво јаје добија сломљено. Прво украшено Васкршње јаје се одваја и чува током целе године као Чуваркућа.

ЗАКЉУЧАК

Проучавање културно-географских детерминанти Гораждевца, омогућава разумевање како се различити културни фактори међусобно преплићу и обликују специфичне карактеристике. Културно-географска истраживања Гораждевца обухватају анализу аспеката, као што су историјско и културно наслеђе, цркве као симболе српске заједнице и обичаје. Ови фактори одражавају комплексне односе између људи и околине, као и традиционалне вредности и идентитет српске заједнице. Кроз проучавање културно-географских детерминанти Гораждевца, можемо боље разумети како се користи простор, како се обликују културно-географске детерминанте српске заједнице, као и како се одвијају процеси промене у културно-географском развоју насеља. Истраживање културно-географских детерминанти Гораждевца од суштинског је значаја за очување културног наслеђа Срба на Косову и Метохији. Зато, културно-географска истраживања насеља су од велике важности како бисмо стекли дубљи увид у комплексну природу активности становништва Гораждевца и односа са простором, те како бисмо допринели очувању, разумевању и унапређењу културних вредности српске заједнице на простору Аутономне покрајине Косово и Метохија.

ЛИТЕРАТУРА

Букумирић Милета (2007): *Живот Срба у Гораждевцу*. Српска академија наука и уметности, Етнографски институт. Посебна издања, књига 61. Београд.

Записи о Гораждевцу (2002): Удружење „Завичај“ – Гораждевац, огранак у Београду. Београд.

Лутовац Милисав (1972): *Географски и политичко-географски положај покрајине Косово у Србији*. Глас САНУ 282. Одељење природно-математичких наука, нова серија 34. Београд.

Медојевић Јово (2023): *Методологија друштвене географије*. Универзитет у Приштини, Природно математички факултет, Косовска Митровица.

Медојевић Јово – Јанциковић Бојана (2024): *Гораждевац – географска монографија*. Универзитет у Приштини, Природно математички факултет, Косовска Митровица.

Радуновић Благоје (1991): *Гораждевац – сведочанства о древном селу код Пећи*. Институт за економику пољопривреде, Београд; Српска академија наука и уметности – Одбора за проучавање села. Краљево.

Републички завод за заштиту споменика културе: *Црква у Гораждевцу*. (У): Грађа попис и појединачни прикази цркава брвнара у Србији. Доступно на: https://www.heritage.gov.rs/cirilica/Download/Saopstenja/Saopstenje-V-1962/Saopstenje_V_1962_Popis_i_pojedinačni_prikazi_crkava_brvnara_u_Srbiji.pdf. Пристипљено: 8. 04. 2024 .

Републички завод за заштиту споменика културе: *Црква у Гораждевцу*. (У): *Грађа попис и појединачни прикази цркава брвнара у Србији*, стр. 130 - 133. Доступно на: https://www.heritage.gov.rs/cirilica/Download/Saopstenja/Saopstenje-V-1962/Saopstenje_V_1962_Popis_i_pojedinačni_prikazi_crkava_brvnara_u_Srbiji.pdf. Пристипљено: 8. 4. 2024.

CULTURAL-GEOGRAPHICAL DETERMINANTS OF GORAŽDEVAC

Jovo Medojević³, Bojana Jandžiković⁴

Abstract: Goraždevac is a Serbian village located in the southwestern part of the Autonomous Province of Kosovo and Metohija. Administratively, it belongs to the municipality of Peć. The settlement is positioned on the right side of the river Pećka Bistrica, 7 km southeast of Peć along the western edge of the Metohija basin. It belongs to the old and larger Serbian settlements in Kosovo and Metohija. The first written data about the village, published in the Charter of Žiča from the King Stefan, 1220. years. Through the integration of cultural and geographical determinants, the paper analyzes and connects the specific geographical characteristics and cultural identity of the Serbian community in Goraždevac. By sublimating field research, interviewing local residents and analyzing available scientific sources, the work highlights the importance of cultural traditions and customs of the Serbian population in Goraždevac.

Keywords: Kosovo and Metohija, Serbs, Goraždevac, cultural - geography, customs

³ University of Prishtina with temporary headquarters in Kosovska Mitrovica - Faculty of Science and Mathematics, Ivo Lole Ribara 29, Kosovska Mitrovica, Serbia, jovo.medojevic@pr.ac.rs, ORCID 0000-0002-2347-7712

⁴ University of Prishtina with temporary headquarters in Kosovska Mitrovica - Faculty of Science and Mathematics, Ivo Lole Ribara 29, Kosovska Mitrovica, Serbia, bojana.jandzikovic@pr.ac.rs, ORCID 0000-0002-4235-3424